

"İŞ, GÜÇ" ENDÜSTRİ İLİŞKİLERİ VE İNSAN KAYNAKLARI DERGİSİ

"IS, GUC" INDUSTRIAL RELATIONS AND HUMAN RESOURCES JOURNAL

Ekim/October 2016 Cilt/Vol: 18/Num:4 Sayfa/Page: 75-94

Editörler Kurulu / Executive Editorial Group

Aşkın Keser (Uludağ University)
K. Ahmet Sevimli (Uludağ University)
Şenol Baştürk (Uludağ University)

Editör / Editor in Chief

Şenol Baştürk (Uludağ University)

Yayın Kurulu / Editorial Board

Doç. Dr. Erdem Cam (ÇAŞGEM)
Yrd. Doç. Dr. Zerrin Fırat (Uludağ University)
Prof. Dr. Aşkın Keser (Uludağ University)
Prof. Dr. Ahmet Selamoğlu (Kocaeli University)
Yrd. Doç. Dr. Ahmet Sevimli (Uludağ University)
Prof. Dr. Abdulkadir Şenkal (Kocaeli University)
Doç. Dr. Gözde Yılmaz (Marmara University)
Yrd. Doç. Dr. Memet Zencirkıran (Uludağ University)

Uluslararası Danışma Kurulu / International Advisory Board

Prof. Dr. Ronald Burke (York University-Kanada)
Assoc. Prof. Dr. Glenn Dawes (James Cook University-Avustralya)
Prof. Dr. Jan Dul (Erasmus University-Hollanda)
Prof. Dr. Alev Efendioğlu (University of San Francisco-ABD)
Prof. Dr. Adrian Furnham (University College London-İngiltere)
Prof. Dr. Alan Geare (University of Otago- Yeni Zelanda)
Prof. Dr. Ricky Griffin (TAMU-Texas A&M University-ABD)
Assoc. Prof. Dr. Diana Lipinskiene (Kaunos University-Litvanya)
Prof. Dr. George Manning (Northern Kentucky University-ABD)
Prof. Dr. William (L.) Murray (University of San Francisco-ABD)
Prof. Dr. Mustafa Özbilgin (Brunel University-UK)
Assoc. Prof. Owen Stanley (James Cook University-Avustralya)
Prof. Dr. Işık Urla Zeytinoğlu (McMaster University-Kanada)

Ulusal Danışma Kurulu / National Advisory Board

Prof. Dr. Yusuf Alper (Uludağ University)
Prof. Dr. Veysel Bozkurt (İstanbul University)
Prof. Dr. Toker Dereli (Işık University)
Prof. Dr. Nihat Erdoğan (İstanbul Şehir University)
Prof. Dr. Ahmet Makal (Ankara University)
Prof. Dr. Ahmet Selamoğlu (Kocaeli University)
Prof. Dr. Nadir Suğur (Anadolu University)
Prof. Dr. Nursel Telman (Maltepe University)
Prof. Dr. Cavide Uyargil (İstanbul University)
Prof. Dr. Engin Yıldırım (Anayasa Mahkemesi)
Prof. Dr. Arzu Wasti (Sabancı University)

İş, Güç, Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi, yılda dört kez yayınlanan hakemli, bilimsel elektronik dergidir. Çalışma hayatına ilişkin makalelere yer verilen derginin temel amacı, belirlenen alanda akademik gelişime ve paylaşım katkısında bulunmaktadır. "İş, Güç," Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi, 'Türkçe' ve 'İngilizce' olarak iki dilde makale yayınlanmaktadır.

"Is, Güc" The Journal of Industrial Relations and Human Resources is peer-reviewed, quarterly and electronic open sources journal. "Is, Güc" covers all aspects of working life and aims sharing new developments in industrial relations and human resources also adding values on related disciplines. "Is, Güc" The Journal of Industrial Relations and Human Resources is published Turkish or English language.

TARANDIĞIMIZ INDEXLER

Dergide yayınlanan yazılardaki görüşler ve bu konudaki sorumluluk yazarlarına aittir.
Yayınlanan eserlerde yer alan tüm içerik kaynak gösterilmeden kullanılamaz.

All the opinions written in articles are under responsibilities of the authors.
The published contents in the articles cannot be used without being cited

“İş, Güç” Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi - © 2000- 2016

“Is, Güc” The Journal of Industrial Relations and Human Resources - © 2000- 2016

İÇİNDEKİLER

YIL: EKİM 2016 / CİLT: 18 SAYI: 4

SIRA	MAKALE BAŞLIĞI	SAYFA NUMARALARI
1	Yrd. Doç. Dr. Ahmet Emre DEMİRCİ, Change Specific Cynisim as a Determinant of Employee Resistant of Change DOI: 10.4026/2148-9874.2016.0329.X	5
2	Prof. Dr. Ümit Gücenme Gençoğlu, Arş. Gör. Alp AYTAÇ, Studies on Corporate Sustainability and Legislative Regulations in Turkey DOI: 10.4026/2148-9874.2016.0330.X	25
3	Arş. Gör. Sibel ERDOĞAN DEMİR, Yeni Emek Sistemleri: Ev –Ofis Sistemi Üzerine Bir İnceleme DOI: 10.4026/2148-9874.2016.0331.X	39
4	Dr.Hasan BAKIR, Neoliberalizm, Finansallaşma ve Küresel Kriz: Emek Bağlamında Bir Değerlendirme DOI: 10.4026/2148-9874.2016.0332.X	79
5	Doç. Dr. Yücel SAYILAR, The Past, Present and The Future of The Contingency Theory DOI: 10.4026/2148-9874.2016.0333.X	99
6	Doç. Dr. Füsun ÇINAR ALTINTAŞ, Toplumsal Cinsiyet Rollerinin Örgütsel Vatandaşlık Üzerine Etkisi DOI: 10.4026/2148-9874.2016.0334.X	129
7	Yard. Doç. Dr. Derya Ergun ÖZLER, Öğr.Gör. Dr. Nuray MERCAN, Arş. Gör. Zehra YENİ, Y Kuşağının Beş Faktör Kişilik Özelliklerinin Kariyer Uyum Yetenekleri Üzerindeki Etkilerini Belirlemeye Yönelik Bir Araştırma DOI: 10.4026/2148-9874.2016.0335.X	149
8	Doç. Dr. Kurtuluş KAYMAZ, Hande DEMİRCAN, Yrd. Doç. Dr. Umut EROĞLU, The Reasons and Effects of Perceived Conflict on the Performance of Professional Managers in Turkish Family Business DOI: 10.4026/2148-9874.2016.0336.X	167

NEOLİBERALİZM, FİNANSALLAŞMA VE KÜRESEL KRİZ: EMEK BAĞLAMINDA BİR DEĞERLENDİRME

Arş. Gör. Hasan Bakır¹

ÖZET

Küresel kriz ile birlikte krizin maliyetini kimin yükleneyeceği tartışma konusu olmuştur. Ancak krizden çıkış stratejisi olarak benimsenen daha çok neoliberalizm ve emek piyasalarını esnekleştirme söylemi tartışmaya noktayı koymuştur. Krizin yükü emekçilerin omuzlarına yüklenmiştir. Krizi çıkaranlar olarak görülen finans kesimi ise batmayacak kadar büyük söylemleri ile devletin himayesi altına girmiştir. Bu çalışmada, finansallaşma sürecinin sebep olduğu küresel kriz ve bunun emekçi kesim üzerine olan etkilerinin analiz edilmesi amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Neoliberalizm, Finansallaşma, Küresel Kriz, Emekçiler

1 Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İktisat Bölümü

ABSTRACT

The issue of who will bear the cost of crisis has been the matter of debate with the global economic crisis. However, the adoption of more neoliberalism and labor market flexibility as the exit strategy from the crisis ended this debate. The burden of crisis was put on the shoulders of workers. On the other hand, the financial sector which caused this crisis has been protected by the state with the discourse of "too big too fail". The aim of this study is to analyze the global crisis which was caused by the process of financialization and its effect on workers.

Keywords: Neoliberalism, Financialization, Global Crisis, Workers

1. GİRİŞ

A BD’de ortaya çıkan mortgage krizi daha sonra etki alanını genişleterek küresel bir hal almıştır. Öncesinde banka iflasları şeklinde yaşanan kriz devam eden süreçte yerini devletlerin iflas etmesine bırakmıştır. Neoliberal politikaların etkili olduğu bir dönemde ortaya çıkan bu kriz sürecinden, yeni bir sistem tartışması çıkması beklenirken krizden çıkış stratejisi olarak daha fazla neoliberalizmin çözüm önerisi olarak ortaya konması oldukça dikkat çekicidir. Nitekim yaşanan krizin, finansal kurumların spekülâtif ödünçleri neticesinde ortaya çıkmasına rağmen alınan önlemlerin emek piyasalarının esnekleştirilmesine yönelik olması bunun en temel kanıtı olarak göze çarpmaktadır.

Yaşanan kriz sürecinde finansal kesimin hatalarını devlet üstüne alırken yaşanan bu hoyratlığın faturası da emekçi kesime yüklenmiştir. Krizin sorumluluğunu üstüne almak bir tarafa yapılmak istenen düzenlemelere dahi şiddetle karşı çıkan finans kesimi karşısında mevcut durumu kabullenen ve krizin faturasını üstlenmeye hazır bir emekçi kesimi bulunmaktadır. Bu bağlamda emek piyasalarında ortaya çıkan düşük ücret ve güvencesiz çalışma da yaşanan gelişmelerin sonucudur. Geline nokta neoliberalizmin yol açtığı kriz sürecinden daha fazla neoliberalizm ile çıkılacağına yönelik söylemler çözüm önerileri olarak ortada dolanırken çalışanların ise yaşam koşulları daha da kötüleşmektedir.

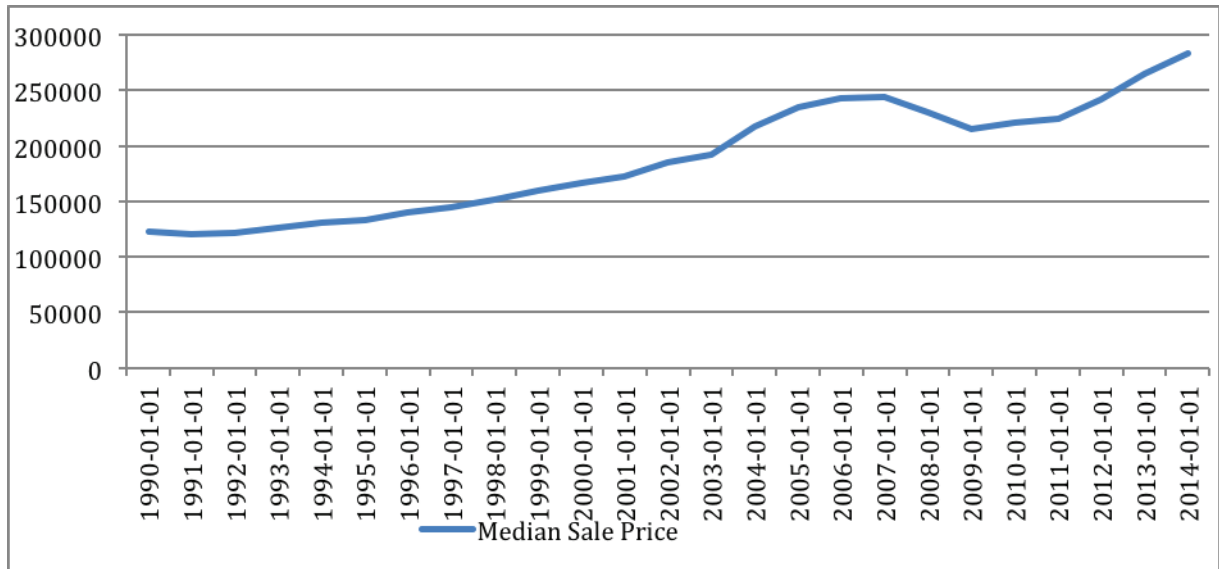
Bu çalışma, küresel krizin, neoliberal politika uygulamalarının derinleştirilmesine bir fırsat sağladığını, emek piyasalarında yaşanan gelişmeler bağlamında ortaya koymayı amaçlamaktadır. Nitekim finans kesiminin neden olduğu krizden emek piyasalarının esnekleştirilmesi gerekliliği sonucuna ulaşma bunun en temel göstergesi olarak değerlendirilmiştir. Bu doğrultuda çalışmanın ikinci bölümünde, yaşanan kriz sürecinin ortaya çıkışı ve gelişmesi incelenmiştir. Çalışmanın üçüncü bölümünde ise, işçi kesiminin finansal sisteme entegrasyonu analiz edilmiştir. Çalışmanın dördüncü bölümünde, kriz sürecinden daha fazla neoliberalizm ile çıkma çabaları ve bunun emek piyasalarına yansımaları ele alınırken, krizin maliyetinin çalışanların omzuna yükleme çabası ise, beşinci bölümünde incelenmiştir. Yaşanan süreç ile ilgili değerlendirmeler de sonuç bölümünde tartışılmıştır.

2. Kriz Süreci

2007-2009 yılları arasında yaşanan küresel krizin kökeninde ABD'de oluşan mortgage balonu yatmaktadır. Subprime varlıklarının menkul kıymetleştirilmesi ise, krizin küresel bir hal almasına neden olmuştur (Lapavistas vd., 2010: 324). Devam eden süreçte ise, Kuzey Amerika'da banka iflasları şeklinde yaşanan kriz, Avrupa'da yerini devlet iflaslarına bırakmıştır² (Akçay ve Güngen, 2014: 102). Piketty, yaşanan krizi *1929'dan bu yana kapitalizmin yaşadığı en ciddi kriz olarak* değerlendirmiştir³ (Piketty, 2014: 508). Nitekim 1929 Büyük Bunalımından beri dünyada görülmemiş bir şekilde hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerin toplam üretiminde ve ticaret hacimlerinde önemli daralmalar yaşanmıştır (Öz, 2010: 2). Avrupa'da yaşanan devlet iflasları ise, iflas eden ülkelerin kamu borçlarının yüksekliği dolayısıyla sürdürülemezliğiyle ilişkilendirilmiştir. Bu da aslında esas noktanın yani oluşturulan finansal mimarinin bu sürece yol açtığı gerçeğinin görmezden gelindiğini göstermiştir (Akçay ve Güngen, 2014: 106).

Krizin ortaya çıkış sürecinde, ABD'deki finansal kurumlarının spekülatif mortgage ödünçleri ve uluslararası bankalar tarafından alım-satımı yapılan türev menkul kıymetler etkili olmuş ve yaratılan spekülatif balon neticesinde kriz ve resesyon süreçleriyle yüzleşilmiştir. Bu noktada devletin sağladığı likidite ve sermaye ile bankalar kurtarılmış, bu sayede resesyonun daha da kötüleşmesi önlenmiştir (Lapavistas vd., 2010: 321). Bu süreçte merkez bankaları oldukça önemli rol oynamıştır. Nitekim merkez bankaları, açık piyasa işlemleri, indirimli krediler ve yatırım bankalarına verilen ödünçlerin yanında ayrıca ipotega dayalı menkul kıymetleri satın alarak kredi risklerini de üstlenmişlerdir. Bunlara ilaveten faiz oranlarını aşamalı olarak düşürmeleri de verilen ödünçlerin faiz maliyetini aşağıya çekmiş ve bu sayede ödünçlerin faiz maliyetleri de düşürülmüştür⁴ (Lapavistas, 2009: 122).

Şekil 1: ABD'de Yeni Evlerin Medyan Satış Fiyatı

Kaynak: Federal Reserve Bank of ST. Louis, 2015

- ABD'de devlet iflasının yaşanmaması, bu ülkenin dünyaca kabul gören bir rezerv parasının olmasına bağlanmaktadır (Akçay ve Güngen, 2014: 87).
- Piketty, 2008 krizinin 1929 krizi kadar sert bir depresyona yol açmamasının nedeni olarak gelişmiş ülkelerdeki hükümet ve merkez bankalarının müdahalelerini göstermektedir. Bu müdahaleler finansal sistemin tamamen çökmesini engellemiştir. Bu bağlamda Piketty, 1929 krizinin Büyük Buhran olarak tanımlanırken, 2008 krizinin Büyük Durgunluk gibi daha az tedirgin eden bir başlıkla ifade edildiğini belirtmiştir (Piketty, 2014: 508-509)
- Diğer taraftan Piketty, merkez bankalarının dünyada yaşanan tüm sorunlara çözüm üretecek araçlara sahip olmadığını da belirtmiştir (Piketty, 2014: 509).

Krizin öncesine bakıldığında hızlıca yükselen konut fiyatları (Şekil 1) ve artan mortgage kredileri, borçlanmaya dayanan tüketimin ve inşaat yatırımlarının ABD’de patlamasına yol açmıştır. 2006 yılının ortalarından itibaren ise, ABD’de konut fiyatlarında düşüş kendini göstermiştir. Bu düşüş krizin başlangıcının habercisi olarak da ifade edilmiştir. Mortgage piyasasında yaşanan bu dalgalanmalar *subprime krizi (subprime crisis)* olarak tanımlanmıştır. Yaşanan kriz süreci 2007 yılının Ağustos ayında bankaların genellikle kısa vadeli olarak birbirlerine ödünç verdiği interbank piyasasına sıçramıştır. Yaşanan güven kaybı risk primini arttırmış ve faiz oranları yükselmiştir. Bu süreçte merkez bankalarının piyasaya likidite sağladıkları gözlenmiştir. Ancak 2008 yılına gelindiğinde süreç yatırım bankalarının yaşadıkları sıkıntıların ve batışlarının (Bear Stearns ve Lehman Brothers) yoğun olarak tartışıldığı bir döneme evrilmiş ve bu dönem *finansal kriz (financial crisis)* dönemi olarak adlandırılmıştır. 2008’in Sonbaharında ise, gelişmiş ülkelerin gelirlerinde sert düşüşler yaşanmıştır. Bu sert düşüşlerin 1930’lu yıllardan beri görülen en sert düşüşler olması ise artık bir *ekonomik kriz (economic crisis)* dönemine girildiğini göstermiş ve kriz gelişmiş ülkelere doğru bir geçiş süreci gerçekleştirmiştir. Bu dönemde üretim düşmüş, işsizlik yükselmiş, insanlar işlerini ve evlerini kaybetmiştir. Gelenen noktada yapılan hükümet müdahaleleri bütçe açıklarında artışlara yol açmıştır. Bu sebeple 2009 yılında kriz yeni bir aşamaya geçmiş ve bu aşama da *mali kriz (fiscal crisis)* olarak adlandırılmıştır (Stockhammer, 2012: 42-44; Münir, 2007).

Subprime krizi ⇒ Finansal Kriz ⇒ Ekonomik Kriz ⇒ Mali Kriz

Yaşanan bu kriz sürecinde dikkat çeken önemli noktalar bulunmaktadır. Nitekim bunlardan ilki, krizin müdahaleci politikardan dolayı ortaya çıkmadığıdır. Bir diğeri ise, yaşanan krizin kapitalizmin merkezi olarak tarif edilen ülkede ortaya çıkmasıdır. Dolayısıyla piyasa ekonomisinin getirdiği ticaretin ve sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesi ve emek piyasalarının esnekleştirilmesi gibi üç temel söylemin kriz sürecinde savunusu zorlaşmış ve yoğun eleştirilere maruz kalmıştır⁵. Diğer bir ifadeyle, serbest piyasa yöntemleriyle krize çözüm üretilememiştir (BSB, 2009: 51-52). Bu bağlamda Wolff, 1990’ların sonlarında Alan Greenspan’ın söylediği “*şimdi yeni bir ekonomide yaşıyoruz*” söyleminin 2008 yılına gelindiğinde çöktüğünü belirtmiştir. Yine benzer şekilde “*başka alternatif yok*” ifadesinin de 2008 krizi ile birlikte etkisini kaybettiğini vurgulamıştır (Wolff, 2010).

Bu noktada gerçekleşen önemli gelişmelerden biri yaşanan finansallaşma sürecidir. Nitekim geçmiş otuz yıllık süreçte üretimden ziyade finansın artan ağırlığı gelişmiş ülkelerin dikkat çeken bir özelliğidir (Lapavistas, 2009: 124; Lapavistas vd., 2010: 321). Bu sürecin doğal sonucu olarak günümüzde artık ekonomilere gayrimenkul ve finansal varlık fiyatları hareketlerinin yön verdikleri gözlenmektedir⁶. Ancak bu finansal dayalı birikim rejiminde, finans sektörü etki alanını arttırırken diğer taraftan da ekonomideki kırılmalılığı yükseltmektedir (Stockhammer, 2012: 40).

Artık geçmişin dış yatırıma dayalı büyüme stratejisinin yerini günümüzde finans odaklı büyüme stratejisi almıştır. Bu yeni stratejide finansal sektörün GSMH’ye yaptığı katkı, sanayi ve diğer hizmet kollarını geçmiştir. Bu yeni sistemde borç alan ile veren arasındaki ilişki de değişmiştir. Artık borç veren finansal kurumların, kredinin geri ödenebilirliğine yönelik endişeleri ortadan kalkmıştır. Çünkü borç veren finansal kurumlar, türev araçlar ile yeni krediler üretip bunları dağıtmakta böylece kendi kaynaklarını dağıtma ve kredi riskini üstlenmekten kaçınmış olmaktadır. Bu yeni finansal

5 Dolayısıyla bu krizin, 1929 ya da 1970 krizinde görüldüğü üzere ekonomi politikalarında temel bir değişimi ortaya çıkarmayacağı (Akçay ve Güngen, 2014: 101) aksi takdirde serbest piyasa ekonomisi savunucularının kendilerini eleştirmeleri gerekeceği ifade edilebilir.

6 Krippner, çoğu Amerikalı için borsada yaşanan hareketliliğinin ekonominin gidişatı doğrultusunda bir gösterge olduğunu belirtmiştir (Krippner, 2005: 174). Buradan hareketle benzer bir durumun Türkiye için de geçerli olduğu söylenebilir.

modelde kârlılık ise, kredinin geri ödenmesinden değil yapılan bu işlemlerden alınan komisyonlardan sağlanmaktadır. Diğer taraftan finansal işlemlerin hacim olarak büyümesi ise, sadece üretim aktivitelerinin finansallaşmasıyla değil hane halklarının da artan bir oranda finansal sisteme entegre olmasıyla gerçekleşmiştir (Krippner, 2005: 174; Bayram, 2013: 150). Çalışmanın devamında finansallaşma, emekçilerin finansal sisteme entegrasyon süreci ve bunun küresel kriz ile birlikte emekçi kesimine yönelik etkileri ele alınacaktır.

3. Finansallaşma ve Emekçilerin Finansal Sisteme Entegrasyonu

İkinci Dünya savaşı sonrasında hükümetler, para ve maliye politikalarıyla piyasasının işleyişine müdahale etmişlerdir. Bu süreçte fordist birikim rejiminin hâkim olduğu, emek ile sermaye arasında da bir uzlaşının gerçekleştiği gözlenmiştir. 1980'li yıllar ise, serbest piyasa ekonomisinin etki alanını genişletmesiyle birlikte önceki modelinin etkisini kaybettiği ve neoliberalizmin yükseldiği yıllardır. Serbest piyasa ekonomisinin benimsenmesi, yerel piyasaların sınırlı olması sebebiyle firmaları yurt dışı piyasalara yöneltmiştir. Firmalar da dünya piyasalarında ayakta kalmak için rekabetçi pozisyonlarını geliştirmek zorunda kalmıştır. Nitekim yaşanan bu rekabet sürecinin en yoğun etkisi emekçiler üzerinde gözlemlenmiş ve firmalar arası rekabetin emekçileri disipline ettiği vurgusu yapılmıştır. Geline bu noktada İkinci Dünya Savaşı sonrası yapılan regülasyonların kaldırıldığı ve finansal kesimin gücünün arttığı söylenebilir (Boyer, 2010: 349).

Kapitalizmin bu neoliberal safhasında, finansallaşma sermaye ilişkilerinde temel rol oynamaktadır. ABD'deki finansal şirketlerin de aşırı kâr elde etmesi bu bağlamda oldukça önemlidir (Saad-Filho, 2009:249-250). Nitekim finansallaşma ile birlikte finansın reel üretime destek olan geleneksel rolü değişmiş, artık finans üretim üzerinde hâkimiyet kuran bir konuma gelmiştir (Foster, 2008: 7). Bu bağlamda reel yatırımların yerini spekülatif işlemlerin aldığını söylemekte bir sakınca görülmemektedir (Lucarelli, 2012: 3).

Finansal piyasaların yeni ve kârlı yatırım olanakları sunması⁷, sermaye kesiminin birikimlerini reel sektör yerine finansal piyasalara kaydırmalarına yol açmıştır. Yaşanan bu gelişmeler neoliberal kapitalizm dönemini kendinden önceki dönemden ayıran gelişmeler olarak değerlendirilmiştir. Artık ekonominin ağırlık merkezi reel üretim değil finans kesimidir. Bu dönem kapitalizmin finansallaşması olarak adlandırılmaktadır⁸(Göztepe, 2012: 17-18).

Sweezy, kapitalizm'in yakın tarihinde altı çizilmesi gereken üç önemli trendin olduğunu vurgulamıştır. Bunlardan ilkinin, 1974-75 yıllarındaki büyüme oranlarında yaşanan düşüş olduğunu ifade etmiştir. İkinci trendin de, tekelci uluslararası şirketlerin çoğalması olduğunu belirtmiştir. Son trendin ise, sermaye birikim sürecinin finansallaşması olduğunu söylemiştir⁹ (Sweezy, 1997). Lapavistas da, finansallaşmayı, olgun kapitalist ekonomilerin sistemsel dönüşümü olarak tanımlamıştır. Kapitalist ekonomilerin bu dönüşümünde dikkat çeken özellikler bulunmaktadır. Bunlardan ilki, finansal olmayan kuruluşların bankalara olan bağlılıklarının azaldığı ve kendi finansal kapasitelerini geliştirdikleridir¹⁰. İkincisi, bankaların finansal piyasalardaki arabulucu işlevlerini hane halklarına

7 Orhangazi, finansal piyasaların sağladığı getirilerin, reel yatırımları azalttığını ifade etmiştir (Orhangazi, 2007: 881).

8 Göztepe her ne kadar sermayenin finans sektörüne kaymasına vurgu yapsa da bu kaymanın sermayenin reel sektörden koptuğu anlamına gelmediğinin altını çizer. Finansal küreselleşme nasıl bütün hızıyla sürüyorsa meta üretiminin de küreselleştiğini belirtir (Göztepe, 2012: 23).

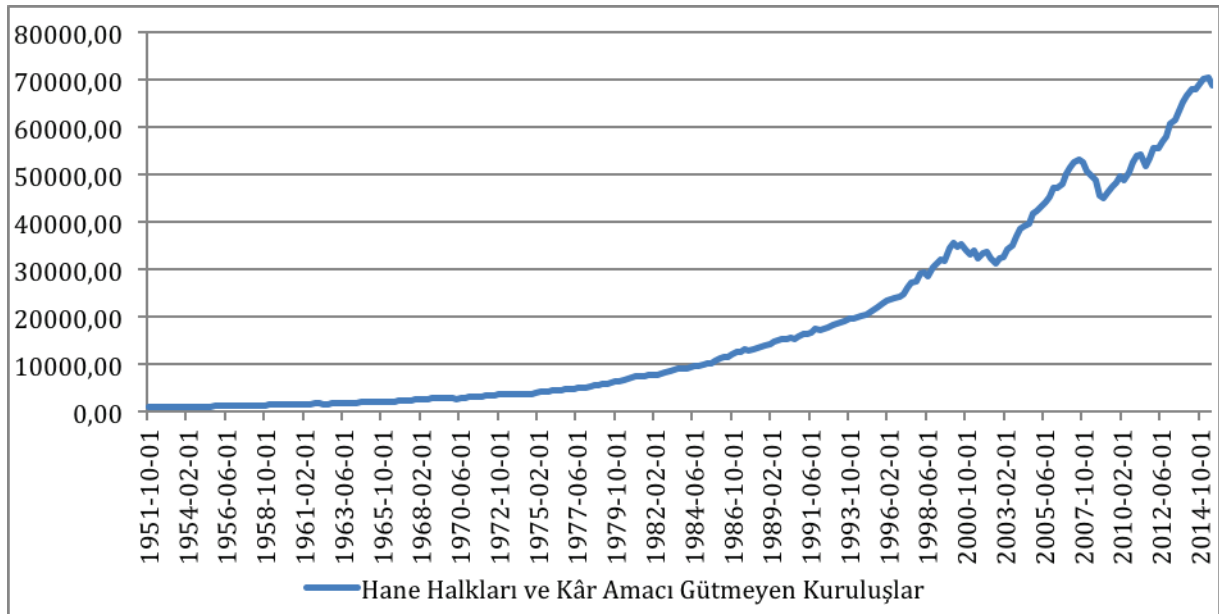
9 Lapavistas, Sweezy'nin finansın artan ağırlığını önceden görmesini dehalik olarak yorumlamakta ve bu noktada Hilferding [1981] (1995) ile benzerliğine dikkat çekerek iki Marksist iktisatçının önemini vurgulamaktadır (Lapavistas, 2011: 612).

10 Özellikle 1960'ların sonlarında yaşanan finansal serbestleşme süreci, bankalar ile finansal olmayan kuruluşlar arasındaki bağların zayıflamasına yol açmıştır (Lapavistas, 2009: 127).

ödünç vermek şeklinde çeşitlendirmeleridir. Son olarak ise, hane halkları artık finansal piyasalarda borç alan ya da varlık sahipleri şeklinde yer almaktadır. (Lapavistas, 2011: 611-612).

1970'li yıllardan itibaren bankalar kendilerini yukarıda bahsedildiği şekilde yeniden yapılandırmışlardır. Artık bankaların kârlarının kaynağı hane halkı ve bireylerdir. Yine bankaların, yatırım bankalarının¹¹ işlevlerini görmeye başlaması, yani finansal piyasalarda aracılık faaliyetleri yaparak kâr elde etmesi bankacılık sektöründe yaşanan değişimleri göstermesi açısından önemlidir. Nitekim 2000'li yıllara gelindiğinde bankaların sahip oldukları varlıklar oldukça büyümüş ancak bu varlık artışının sebebi yatırım için şirketlere verilen ödünçler değil yukarıda bahsedilen bireylere ve diğer bankalara verilen ödünçlerdir¹² (Saad-Filho, 2009:249-250; Lapavistas, 2011: 620; Lucarelli, 2012: 3). Bu bağlamda Şekil 2 hane halklarının ve kâr amacı gütmeyen kuruluşların sahip oldukları finansal varlıkları göstermektedir. Şekil 2'den de görüldüğü üzere finansal varlıklarda yaşanan bu artış hane halklarının ve kâr amacı gütmeyen kuruluşların finansal sisteme çekilmesinin görülmesi açısından önem teşkil etmektedir¹³.

Şekil 2: Hane Halklarının ve Kâr Amacı Gütmeyen Kuruluşların Toplam Finansal Varlıkları (milyon \$)

Kaynak: Federal Reserve Bank of ST. Louis, 2015

Nitekim bankacılık kesiminin hane halklarına yönelişi emekçilerin gelirlerinin finansallaşmasını göstermesi açısından da önemlidir. Bu bağlamda ihtiyaçların karşılanması için verilen ödünçlerin ve finansal varlıkların artışı yaşanan finansallaşma sürecinin göstergeleridir. Yine 1970 sonrası kamu sektöründe yaşanan gerilemenin de emekçilerin finansal sektöre dahil olma yani finansallaşma sürecini etkilediği ifade edilmiştir. Örneğin, emekli maaşlarının dağıtılmasının ve birikiminin kamu

11 Yatırım Bankacılığı, kısa vadeli fonları kıymetli kağıtlara yatırır ve bu kağıtların değiş tokuşundan da komisyon elde ederler. Yatırım bankalarının bu aktiviteleri finansal piyasa aracılığı olarak adlandırılır. Bu bankalar mevduat kabul etmezler ayrıca ticari bankaların dahil olduğu mevduat garantisi ve sermaye yeterliliği gibi düzenlemelerin de dışında yer alırlar (Lapavistas, 2009: 133).

12 ABD'de ticari bankaların, yatırım bankacılığı faaliyetlerine başlaması 1999 yılında Glass-Steagall yasasının kaldırılmasıyla gerçekleşmiştir. Nitekim bu yasa ticari bankaların, yatırım bankacılığı faaliyetinde bulunmalarını engellemektedir (Lapavistas, 2009: 134)

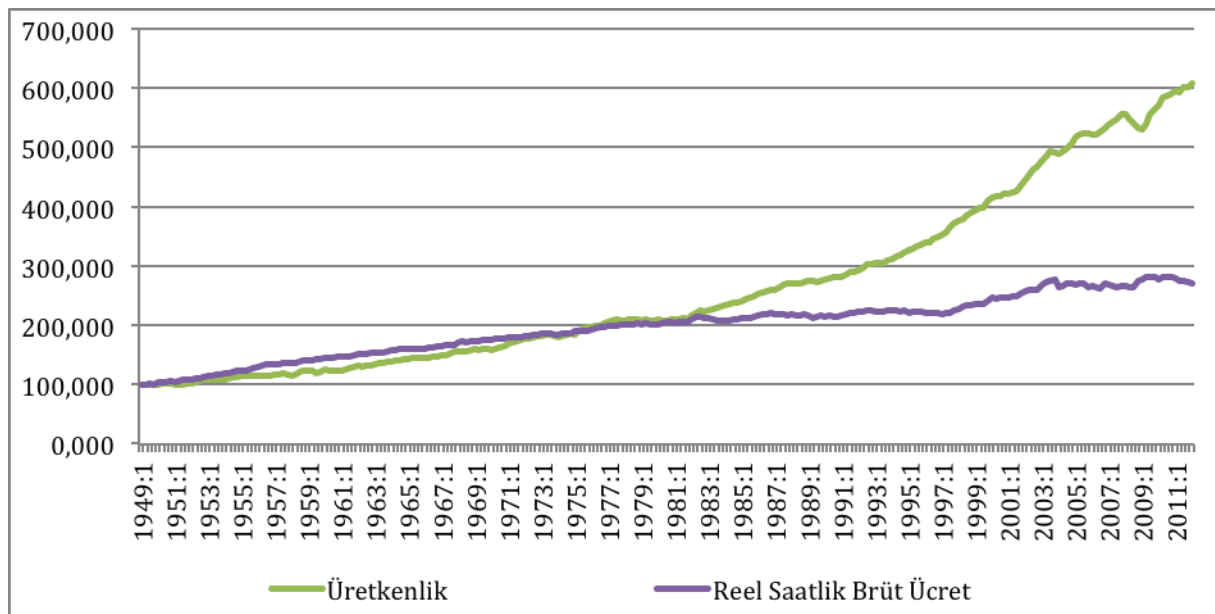
13 Bu dönemde finansal kesim dışındaki şirketlerin de toplam finansal varlıklarında artış gerçekleşmiştir.

yerine emeklilik fonları, sigorta şirketleri ve para fonları gibi ticari şirketler aracılığıyla gerçekleşmesi emekçilerin finansal sisteme çekilmesinde etken faktörlerdendir (Lapavistas, 2009: 129; Lapavistas, 2011: 620). Bu bağlamda emekli maaşlarının finansal piyasalarının yükselmesine ve düşmesine bağlı olduğu söylenebilir (Becker vd., 2010: 231). Dolayısıyla oluşturulan yeni finansal mimari ile ilgili olarak emekçilerin sisteme çekildiği yani emekçiler ile ilişkilerin geliştirildiği görülmektedir (Akçay ve Güngen, 2014: 77).

Yaşanan bu değişim süreci finansal varlıkların hızlı bir şekilde genişlemesine ve fiyatlarının yükselmesine neden olmuştur. Yaşanan bu değişimler beraberinde mevcut regülasyonların değişim isteğini de getirmiştir. Bu süreçte birçok ekonomist ve araştırmacının finansal piyasalarda deregülasyon ve liberalizasyon konseptini savunduğu gözlenmiştir. Yaşanan deregülasyon ve liberalizasyon konsepti neticesinde rekabetçi süreç için hem yukarıda bahsedildiği gibi kamunun faaliyetlerinin özelleştirilmesi hem de ücretlerin kontrol altına alınması yani artış miktarlarının sınırlandırılması gerekliliği benimsenmiştir (Becker vd., 2010: 228).

Sonuç olarak, 1970'lerin sonlarından itibaren dünya ekonomisinde ücretlerin sabit kaldığı veya gerilediği, emek piyasalarının güvencesizleştiği ve gelir dağılımı adaletsizliklerinin yaşandığı bir ortam ile karşı karşıya kalınmıştır. Bu ortamda emekçilerin tüketim için gereksinim duyduğu kaynağı finans sisteminden karşılması, önceden finansal sistemle ilişkisi olmayan bu kesimin sistemin içine çekilmesine yol açmıştır. Emegın bu süreçte finansal sisteme çekilmesi ise borçlanma (yatırım ve risk yönetiminden ziyade) yolu ile olmuştur. Bu sayede hem tüketim sürecinde bir artış sağlanırken hem de finans kesiminin büyümesi ve topluma tam anlamıyla nüfuz etmesinin önü açılmıştır (Palley, 2007: 1-3; Karaçimen, 2014: 370-371). Nitekim bu süreçte bankalar para piyasasından borçlanırken, elde ettikleri kaynakları emekçilere ödünç vermektedir. Bu ödünçler genellikle mortgage kredileri olarak emekçilere verilmiş ve menkul kıymetleştirilen bu kredilerin ticareti ile de kâr elde edilmiştir¹⁴ (Lapavistas, 2011: 622). Lapavistas, elde edilen bu kârları finansal el koyma (financial expropriation) olarak tanımlanmaktadır (Lapavistas, 2009: 115).

**Şekil 3: Üretkenlik ve Reel Saatlik Brüt Ücret Arasındaki İlişki (1949: 1-2012: 1)
(ABD İmalat Sanayi, 1949: 1=100)**

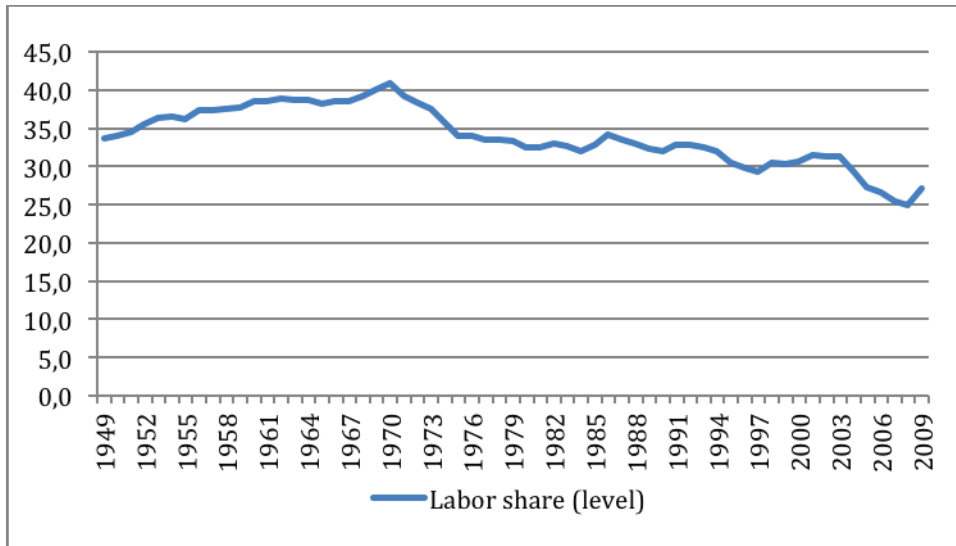

Kaynak: Bureau of Labor Statistics, 2015

¹⁴ Bu süreçte bankaların, yatırım bankacılığı işlevi gördüğü de görülmektedir (Lapavistas, 2011: 621)

ABD imalat sanayinde emek üretkenliği ile reel saatlik brüt ücret serileri şekil 3 aracılığıyla incelendiğinde, üretkenliğin artarken reel saatlik brüt ücretin yıllar itibari çok daha az arttığı dolayısıyla iki değişken arasındaki makasın yıllar itibari ile açıldığı söylenebilir. Resnick ve Wolff, yaşanan bu durumu Marx'ın jargonuyla ifade etmiş ve ABD kapitalizminin üretim artığının büyük bir bölümünü sermaye kesimine aktardığını belirtmişlerdir (Resnick ve Wolff, 2010: 174). Yeldan da, ABD imalat sanayi sektöründe Keynesyen politikaların uygulandığı fordist dönemde reel ücretler, işçi üretkenliğini izlerken, 1980'li yıllar ile birlikte bu ilişkinin kopmaya başladığı, reel ücretlerin emek üretkenliğinin oldukça altında kaldığını belirtmiştir¹⁵ (Yeldan, 2009: 151). Nitekim şekil 3'de, iki değişken arasındaki makasın açıldığı yılın 1979 sonrasına denk gelmesi bu bağlamda değerlendirilmektedir. Diğer bir ifadeyle, neoliberalizmin yükselişe geçtiği dönemde reel saatlik brüt ücretlerin üretkenlikten koptuğu söylenebilir. Nitekim reel saatlik brüt ücretlerde yaşanan bu sınırlı artış emekçileri gelir yetersizliği sebebiyle borçlanmaya yönlendirmiştir. Dolayısıyla borçlanma bir tercih değil piyasanın dayattığı bir zorunluluktur. ABD'deki mortgage piyasası bu bağlamda değerlendirilebilir. Çünkü emekçilerin alım güçlerindeki düşüğe rağmen toplumun geniş kesiminin ev sahibi olma, masraflarını azaltma ve yeni bir gelir elde etme isteği hane halkı borçlarının daha özeldi ise mortgage kredilerinin artmasına sebep olmuştur (Akçay ve Güngen, 2014: 81-83). Dolayısıyla emekçilerin finansal kesime entegrasyonunda mortgage kredilerinin çok önemli bir yer tuttuğu ifade edilmektedir (Becker vd., 2010: 231; Akçay ve Güngen, 2014: 67-68). Resnick ve Wolff da, ücretlerde yaşanan durguluğunun¹⁶ emekçileri borçlanmaya ittiğinden bahsetmiştir. Borçluluk seviyesinde yaşanan artışta da mortgage kredilerinin¹⁷ önemli bir payının olduğunu vurgulamıştır (Resnick ve Wolff, 2010: 179). Benzer şekilde Lucarelli de, reel ücretlerde yaşanan durguluğun emekçileri finansal piyasalardan borçlanmaya ittiğini belirtmiştir (Lucarelli, 2012: 1-2).

Şekil 4: Üretimde Emekçilerin Payı (1949-2009) (İmalat Sanayi, ABD)

Kaynak: Bureau of Labor Statistics, 2015

15 Marx ve sonrası marksistlerin krizin nedeni olarak ortaya koyduğu kâr oranlarının düşüşü (Marx, [1894] 2009; Luksemburg, [1913] 2004; Brenner, 2002; Bell ve Clever, 2002) beraberinde önemli tartışmaları getirmiştir. Kimi çalışmalar kâr oranlarının düştüğünü tespit ederken kimi çalışmalar ise bunun böyle olmadığını ortaya çıkarmışlardır. Örneğin, Mohun (2010), 1980'den itibaren sermayenin üretkenliğinin düşmediğini tersine arttığını tespit etmiştir. Ancak Orhangazi de (2008; 47), 1960'dan itibaren ABD'de kâr oranlarının çarpıcı bir şekilde gerilediğini ortaya çıkarmıştır.

16 Emekçiler ücretlerde yaşanan durguluğa daha fazla çalışarak, ikinci iş bularak ve kadınların da iş gücü piyasasına girmesi şeklinde çözümler de geliştirmişlerdir (Resnick ve Wolff, 2010: 179).

17 Konut kredilerinde yaşanan artışta, Amerikan rüyasını (bir ev ve bir araba) gerçekleştirme isteği de önemli bir etkidir (Resnick ve Wolff, 2010: 179).

Yaşanan bu süreç temel olarak neoliberal politikaların eseridir. Çünkü neoliberalizm emek ve sermaye arasındaki güç ilişkilerinde değişime yol açmıştır. Bu da ücretlere ve gelir dağılımına etki etmiş ve gelir dağılımının sermaye lehine sonuçlanmasına neden olmuştur (Şekil 4). Emek aleyhine yaşanan bu değişim toplam talebi etkilemiştir. Talepteki bu düşüşe çare olarak borç seviyelerindeki yükselişler ortaya konmuş ve borca dayalı tüketim, talebin motor gücü işlevini görmüştür. Anglo-Sakson ülkelerinde ortaya çıkan borca dayalı bu talep, varlık fiyatlarında oluşan balonla da ilişkili olmaktadır (Stockhammer, 2012: 41).

Diğer taraftan ise, borca dayalı tüketim ile bireylerin tüketimlerdeki dalgalanmaların önlenmesi ifade edilmektedir. Nitekim bu ifade bizi ana akım iktisadın yaşam döngüsü ve sürekli gelir hipotezine götürmektedir. Nitekim bu teorilerin günümüze yansımaları ise finansın demokratikleşmesi ya da finansa dahil etme şeklinde olmaktadır. Aslında bu kavramlar geldiğimiz noktayı net bir şekilde açıklamaktadır. Nitekim gerek ücret seviyeleri gerekse güvence ortamının azaldığı bu dönemde emekçiler tüketimlerdeki dalgalanmayı finans sistemine girerek çözmektedirler (Karaçimen, 2014: 372-373). Ayrıca Bayram, tüketici ve konut kredilerinin, refah devletinin sağlaması gereken sosyal güvenlik rolünü sağladığını belirtmiştir. Nitekim bireyler tüketici kredilerine, işsizlik, hastalık ve finansal dengesizlik gibi durumlarda kolayca ulaşma imkânı elde edebilmektedirler. Diğer taraftan, yine konut kredisiyle alınan gayrimenkuller ile de kendilerini ortaya çıkacak risklere karşı güvence altına almakta yani bir karşı bireysel güvenlik mekanizması geliştirmektedirler (Bayram, 2013: 152). Bu bağlamda çalışmanın devamında, neoliberal sürecin, yaşanan finansallaşma ve küresel krize katkısı ele alınarak emekçiler üzerindeki etkisi incelenecektir.

4. Kriz Süreci ve Emekçiler

Bankaların ve diğer finansal kurumların, finansallaşma sürecinde yaşadıkları dönüşüm yaşanan krizin küresel bir hal almasına yol açmıştır. Nitekim ticari bankaların endüstrilerden ve ticari sermayeden uzaklaşıp kâr kaynağı olarak yatırım-bankacılık kombinasyonunu benimsemesi ve kişisel gelire yönelmesi, 2001 yılından 2007 yılına kadar ABD’de büyük bir balonun oluşmasına neden olmuştur (Lapavistas, 2009: 115). Konut alanında gerçekleşen bu subprime spekülasyon balonunun çökmesiyle birlikte ortaya çıkan büyük kriz finansal laissez-faire yaklaşımının ve Wall Street egemenliğinin kaybolmasına diğer taraftan ise devletin ön plana çıkmasına neden olmuştur (Boyer, 2010: 348). Her ne kadar devletin öne çıktığından bahsedilse de geçmiş dönemlerden farklı olarak finans kesiminin bir sarsıntı yaşadığı ama yıkılmadığı söylenebilir¹⁸.

Nitekim ABD’de Büyük Buhran döneminde bankerler New Deal programı¹⁹ ile ortadan kaldırılırken, günümüz subprime krizinde ise hükümet tarafından ortaya konan yeniden regülasyonlara yönelik olarak finansörlerin direnç gösterdikleri gözlemlenmektedir. Bu noktada her ne kadar büyük bir kitle Wall Street’in yağmacı tarafının farkına varsa da, diğer taraftan nüfusun bir kısmı kolay kredi koşulları ve yaşam standartlarını sürdürme doğrultusunda aksi yönde düşünmektedir. Örneğin, 2009 yılının Mayıs ayında yapılan bir araştırmada Amerikan nüfusunun % 49’u Wall Street’in ekonomiye katkısının negatif olduğunu düşünürken, %37’sinin ise bunun tam tersi istikamette düşünceye sahip oldukları tespit edilmiştir (Boyer, 2010: 351).

18 Nitekim Crouch (2014: 10), neoliberalizmin iddia edildiği kadar serbest piyasa ideolojisine bağlı olmadığını ifade etmiştir.

19 1929 krizine karşı Roosevelt’in önerdiği ve 1932 yılında uygulamaya konan ekonomik program New Deal olarak adlandırılmıştır (Ertürk vd., 2013: 11).

Finans kesimi, sanayiciler ve muhafazakâr politikacılar tarafından oluşturulan ittifak karşısında emekçi kesimin güçsüz kalması yaşanan süreçten olumsuz etkilenmelerine neden olmuştur. Bu süreçte sendikalaşma oranlarında yaşanan azalmanın da katkısı önemli boyuttadır. Yine İngiltere’de işçi partisinin, zayıf regülasyonlar, esnek emek piyasaları, finansallaşma ve küreselleşme gibi söylemleri, bu söylemlerin Fransa’da sosyalist parti ve Almanya’da sosyal demokratlar tarafından ortaya konması ve üçüncü yol (third way) olarak kullanılması da yaşanan bu zayıflamayı destekleyen politik gelişmelerdendir. Ayrıca sözleşmelerin âdem-i merkezileştirilmesi ve bireyselleştirilmesi emekçi kesimin heterojenleşmesine dolayısıyla ulusal seviyede sendikaların toplu hareketinin zorlaşmasına neden olmuştur. Bu nedenle yaşanan güç kaybı, emekçi kesimin bu süreçten negatif etkilenmesine (evlerini ve işlerini kaybederek) yol açmıştır (Boyer, 2010: 350-352).

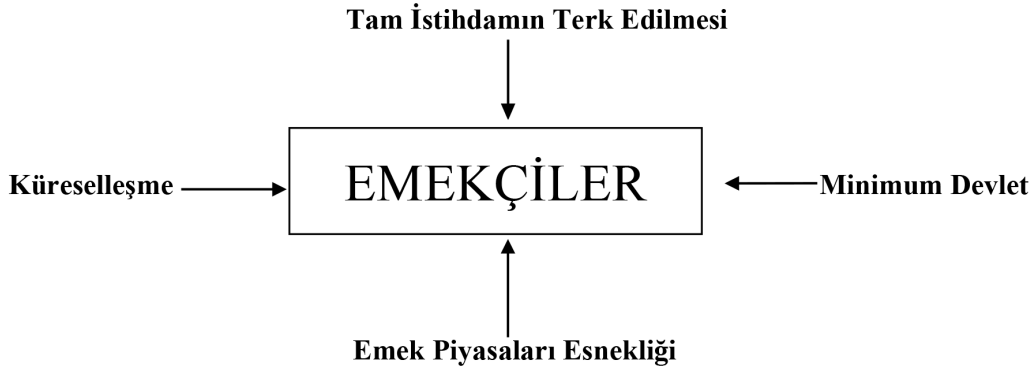
Benzer yaklaşımlara Avrupa Birliği dokümanlarında da sıkça rastlamak mümkündür. Bu dokümanlarda ortaya konan rekabetçilik kavramıyla ekonomide bir dönüşüm gerçekleştirilmek istenmektedir. Bu dönüşümde, emek piyasalarının esnekleştirilmesi temel hedeflerden biridir. Dolayısıyla bu süreçten olumsuz olarak etkilenecek kesim emekçiler olacaktır (Akçay ve Güngen, 2014: 165-173). Örneğin Lizbon stratejisinde, Avrupa Birliği gelecek on yılda “dünyanın en rekabetçi ve dinamik bilgi temelli ekonomisi olabilmek için, daha fazla ve daha nitelikli iş ve daha fazla sosyal uyum ile sürdürülebilir ekonomik gelişme sağlamak” hedefini ortaya atmıştır (Lisbon European Council, 2000). Bilgi toplumunun yükselişi söyleminin emek piyasalarına yansımaları, emeğin eğitim aracılığıyla sürekli olarak “yeniden vasıflandırılması” şeklinde olmakta ve bu söylemin de Avrupa’daki birçok sendika tarafından benimsenmesi ise, yaşanan sürecin ironik tarafını oluşturmaktadır. Çünkü yapılan bu söylem özü itibarıyla emek piyasalarının esnekliğine vurgu yapmakta ve şiddetlenen rekabetçi sürece emek gücünün²⁰ uyum sağlamasını dayatmaktadır (Oğuz ve Ercan, 2010: 13). Nitekim çalışanlara yönelik düşük ücretler, kötü çalışma koşulları ve yapılan kesintiler bu bağlamda değerlendirilmektedir. Yapılan bu düzenlemeler emek piyasalarının esnekleştirilmesine dönük düzenlemelerdir. Dolayısıyla rekabetçiliğin yükünün emekçilerin omuzlarına yüklendiği söylenebilir (Bieler, 2007: 112-113).

Bu ortamda, emekçi kesimin küresel krize borçlu bir pozisyonda yakalanması ve bu noktada zaten güvencesiz konumu sağlamlaştırılmış emekçiye çıkar yol olarak düşük ücret ve kötü çalışma koşullarının gösterilmesi oldukça önemlidir. Bu noktadan hareketle yaşanan krizin yükünün emekçilerin omuzlarına yüklediği söylenmektedir. Yaşanan bu süreçte emekçi kesimin yeteri kadar sesinin duyulmaması ise neoliberal politikaların etkinliği sayesinde mümkün olmuştur. Diğer bir ifadeyle, bu etkisizliği açıklamada sermayenin güçlü pozisyonu oldukça önemlidir²¹. Çünkü sermaye kesimi ulus aşırı bir pozisyona geçerken, emekçilerin ulusal düzlemde kilitli kalması, emekçilerin sermaye kesimi karşısında güç kaybetmesine yol açmıştır. Bu bağlamda Güney Avrupa önemli bir gözlem alanı olmaktadır. Çünkü bu ülkeler de yaşanan krizden derin bir şekilde etkilemiş ancak krize çözüm doğrultusunda ortaya konan emek piyasalarının esnekleştirilmesi gibi tedbirlerin ise “daha çok neoliberalizm” sürecine yol açtığı görülmüştür (Akçay ve Güngen, 2014: 147-176). Türel de, bu süreçte tutucu neoliberal iktisat anlayışının çözüm önerisi olarak sunulduğunu ifade etmiştir (Türel, 2013: 427).

20 Bu noktada emeğin “kendini yenileyen bir meta olarak” görülmesinin yanında, emek, “birden çok vasfi ve işlevi olan nitelikli bir meta olarak” yeniden ifade edilmektedir (Oğuz ve Ercan, 2010: 14).

21 Muñoz-Martínez ve Marois, neoliberal transformasyon sürecinin büyük yerli şirketler ve iç borçlanma senetlerine yatırım yapan kapitalist sınıfı güçlendirdiğini belirtmişlerdir (Muñoz-Martínez ve Marois, 2013:14).

Şekil 5: Ekonomi Politikası ve Neoliberalizm

Kaynak: Palley, 2007: 33

Palley, neoliberal ekonomi politikasının çalışanlara yönelik zorlamasını şekil 5 aracılığı ile ortaya koymuştur. Bu bağlamda tam istihdamın terk edilmesi, küreselleşme, minimum devlet ve emek piyasalarının esnekleştirilmesi gibi neoliberal politikalarının hepsinin emekçileri baskı altına aldığını ifade etmiştir (Palley, 2007: 19). Lucarelli de, neoliberal ideolojinin hakimiyetinden itibaren yaşanan özelleştirme sürecinin ve devletin küçülmesinin emekçi kesimi olumsuz etkilediğini ifade etmiştir (Lucarelli, 2012: 3).

5. Krizin Maliyetinin Emekçilerin Omuzlarına Yüklenmesi

Neoliberal politikaların etki alanını arttırmasıyla birlikte finansal piyasalara yönelik regülasyonların zayıfladığı gözlenmiştir. Banka yasalarının liberalize edilmesi, gölge bankacılık uygulamalarına izin verilmesi, kredi ve yatırım bankaları arasında bulunan duvarın kalkması ve bu bankaların iç içe geçmesiyle, finansal endüstri, küresel düzlemde farklı bir hal almıştır. Küresel yatırım bankaları ve finansal inovasyonların etkin bir konuma gelmesi ve finansal spekülasyona yönelik yeni enstrümanların ortaya çıkışı artık reel ve finansal ekonomi arasındaki ilişkilerin kopmasına yol açmıştır (Deutschman, 2014: 351).

Örneğin, AB'de, geçmiş yirmi yıl içerisinde Birliğe dahil olan ekonomilerin yüksek düzeyde finansallaşmasına tanık olunmuştur. Nitekim Birliğin uyguladığı tasarruf tedbirleri neticesinde gerçekleşen tüketim ve toplam talep azalması yaşanan finansallaşma ile telafi edilmiştir. Ancak finansal dayalı ekonomik gelişmenin sürdürülebilir olmadığı ise yaşanarak öğrenilmiştir (Tridico, 2012: 28).

Artık yaşanan türbülanslar kontrol edilemez bir hal almış ve sermaye piyasaları da küresel kumarhaneler (global casino) olarak tarif edilir olmuştur. Yaşanan bu gelişmeler bununla sınırlı olmamış sosyal eşitsizliklerin yaşandığı bir dünya ortaya çıkarmıştır. Bu eşitsizliklerin önüne geçecek refah devleti yapılanmaları ise yaşanan süreç ve kısıtlamalar ile güç kaybetmiştir. Bu noktada sosyal harcamaların kesilmesi ve kamu yatırımlarının azaltılması, refah devleti yapılanmalarının zayıflamasını hızlandırmıştır. Bu bağlamda hem bu yatırımların azalması hem de uygulanan faiz politikalarının yüksek seyri işsizlik oranlarının da yükselmesine neden olmuştur. Refah devleti yapılanmasında yaşanan bozulma ve işsizlik oranlarının yüksek seyri, emekçilerin ve sendikaların ellerini zayıflatan gelişmeler olmuştur. Nitekim bu zayıflama reel ücretlere de tesir etmiş ve reel ücret kayıpları yaşanmaya başlamıştır (Deutschman, 2014: 349-351).

Dolayısıyla hem üretim hem de refah devleti rejiminde yaşanan gelişmeler geldiğimiz noktada emek aleyhine olan düzenlemelerin ortaya çıkmasına yol açmıştır (Yeldan, 2009: 152). Nitekim bu bağlamda kriz yaşayan ülkelerde emek piyasalarının katı olduğu yönündeki eleştiriler ve bu katılımın kaldırılması yönünde yapılan reform girişimleri bunun en önemli kanıtıdır. Dolayısıyla krize karşı alınan önlem ve tedbirlerin neoliberalizmin muhafazasını sağladığı söylenmektedir. Örneğin, Avro Bölgesinde krize verilen tepkilere bakıldığında ortaya çıkan kavram neoliberal muhafazakârlıktır. Diğer bir ifadeyle piyasaya olan güven önemli bir dayanak noktası oluşturmaktadır (Akçay ve Güngen, 2014: 152-158).

Bu bağlamda yüksek düzeyde sosyal harcamalara sahip refah devletlerinin küreselleşen ekonomik yapıya adapte olmaları ve ayakta durmaları ile ilgili tartışma siyasal iktisat alanında önemini korumaktadır. Nitekim bu ülkelerin eninde sonunda Anglo-Sakson tipi liberal piyasa modelini benimsemek zorunda kalacakları ise yapılan tartışmalarda varılan önemli sonuçlardan biridir. Diğer bir ifadeyle, sosyal harcamaların kısıllanmasının ve vergi oranlarının azaltılmasının altı çizilmektedir. Ancak gelinen noktada yaşanan kriz sürecinden refah devletlerinin daha az etkilendiği tespiti yapılmıştır. Nitekim serbest piyasa ekonomisi olarak İrlanda ve refah devleti olarak ise İsveç'in ele alındığı örneklerin değerlendirilmesi bu bağlamda önemlidir. İsveç'in 2008 krizini hasarsız atlatırken, İrlanda'nın krizden kötü etkilenmesi yukarıda vurgulanan argümana destek olacak niteliktedir (Bayram, 2013: 144-145). Daha genel olarak ise, İskandinav ülkelerinin bu süreçte en başarılı ülke grubunu oluşturduğu tespiti yapılmış ve bu ülkelerin refah devleti yapılarının da altı özellikle çizilmiştir (Crouch, 2010: 355).

Bu tespite rağmen krizden ciddi şekilde etkilenen Avrupa'nın çevre ülkelerinde, emekçilere ve emek piyasalarına yönelik olarak yapılan dayatmalar ve bu ülkelerin tembel ve savurgan olduklarına yönelik eleştiriler doruk noktasına ulaşmıştır (Akçay ve Güngen, 2014: 111). Dolayısıyla bu sorumlulara bir ceza verilmesi kararlaştırılmış ve bu bağlamda emek piyasalarının esnekleştirilmesi uygulamaya konmuştur. Nitekim krizden derin bir şekilde etkilenen emekçilere bir darbede neoliberal politikaların takipçisi olan Avrupa Birliği'nden gelmiştir. Emek piyasalarında yaşanan bu esnekleştirme hamlesi ile emekçiler düşük gelir ve güvensizliğe mahkûm edilmiş böylece krizin faturasının ödenmesine geçilmiştir.

6. Sonuç

Yaşanılan küresel kriz ile yeni bir ekonomik sistem tartışması beklenirken mevcut sistemin dahi sorgulanmaması daha da ileri gidilerek krizden çıkış stratejisi olarak daha fazla neoliberalizm önerisi krizin neoliberal politikaların etki alanını genişletmeye fırsat sağladığı tartışmasını doğrular niteliktedir. Bu doğrultuda 1929 ve 1970'li yıllar sonrasında yaşanan gelişmeler 2008 sonrasında yaşanmamış, neoliberalizm küresel kriz sonrasında sarsılmasına rağmen yıkılmamış, hakimiyetini devam ettirmiştir. Bu hakimiyet emek piyasası üzerinden net bir şekilde görülmektedir²².

22 Bu bağlamda, 1929 krizinin yol açtığı yıkımın acımasızlığına rağmen, bir faydasının olduğu belirtilmiştir. Bu faydanın da vergi ve bütçe politikalarında yaşanan radikal değişimler olduğu ifade edilmiştir. Nitekim Hoover zamanında en yüksek gelirler üzerindeki federal verginin % 25 olan seviyesinin Roosevelt ile birlikte %80'e çıkarılması bu bağlamda örneklendirilmiştir. Günümüzde ise böyle bir değişimin görülmediği, *zincirini koparmış finansal kapitalizmi yeniden kontrol altına almayı* sağlayacak bir değişimin gerçekleşmediği belirtilmiştir (Pikety, 2014: 509-511). Diğer taraftan, 1970'li yıllarda yaşanan kriz de bir ekonomi politik değişim sürecini gündeme getirmiştir. Nitekim bu tarihin bir diğer önemi de neoliberal politikaların dünya düzleminde yaygınlaştığı bir tarih olmasıdır. 1970'li yılların sonunda askeri gücün de kullanılmasıyla birlikte Şili, Mısır ve Türkiye gibi ülkelerde önemli dönüşümler gerçekleşmiştir. Nitekim yaşanan bu süreç emek karşıtı politikaların da uygulamasını beraberinde getirmiştir. Çünkü neoliberal düzlemde emeğin gücünün kırılması ve bu noktada sermayenin çıkarlarının öne

Bu noktada Akçay ve Güngen (2014: 167), küresel kriz süreci ve devamında yaşanan gelişmelerin emekçilerin gücünü daha da azalttığını belirtmiştir. Dolayısıyla buradan yola çıkarak krize cevap olarak verilen tepkinin neoliberal politikalarla uyumlu olduğu söylenebilmektedir. Diğer bir ifadeyle bir sapmadan ziyade bir devamlılığın olduğu yani yaşanan kriz sürecinin neoliberal dönüşüm önündeki engelleri kaldırdığı ve neoliberalizmin nüfuz alanını genişlettiği ifade edilmektedir.

Bu süreçte emekçi kesimin tepkisiz kalması dikkat çekicidir. Bu noktada Crouch (2010; 356), finansal kesiminin küresel düzeyde birlikte hareket edebilme kabiliyeti olduğunu buna karşın emekçi kesimin küresel düzeyde hatta Avrupa düzeyinde bile bir hareket kabiliyetinin olmadığını altını çizmiştir. Dolayısıyla bu süreç, finansal kesimin avantajı olarak değerlendirilmektedir. Nitekim finansal kesimin bu pozisyonu, her ne kadar neoliberal ideolojinin temel prensiplerine aykırı olsa da, devlet yardımı talebini ve bu talebinin de hükümet tarafından karşılanması sonucunu ortaya çıkarmıştır. Standing de (2012: 25), sermayenin üstlendiği riskler yüzünden kaybetmediğini, bu kaybı engellemek için devletin, IMF'nin ya da başka bir mekanizmanın devreye gireceğini belirtmiştir.²³ Yaşanan son süreçten görüldüğü üzere devletin yanı sıra emekçilerin de bu kaybı engellemek için el attığı gözlenmiştir. Nitekim bu bağlamda, Becker ve diğ. (2010: 231), emekli maaşlarının finansal piyasadaki yükselişe ve düşüşe bağlandığı bir ortamda, emekçilerin, finansal sektöre dokunmayan anti kriz politikalarını kabul etmeye eğilimli olduklarını belirtir. Diğer taraftan Boyer (2010: 352), bu sürecin sonunda, finans yönlendirimli gelişme illüzyonunun biteceğini ve yeni bir yeni New Deal antlaşmasına ihtiyaç duyulacağını altını çizmiş ve bu New Deal'ın finans kesimi ile değil çalışanlar ve yurttaşlar ile ilişkili olması gerektiğini belirtmiştir. Crouch (2010: 356) ise, yaşanan finansal krizin emek kesimine tarihi bir fırsat sunmayacağını altını çizmiştir. Sonuç olarak ekonomiyi istikrara kavuşturacak ve emekçi kesimi koruyacak yeni bir finansal mimarinin gerekliliği ortada dursa da, neoliberalizmin devam eden hakimiyeti ve emekçi kesimin yaşanan sürece tepkisizliği bu yeniden yapılanmanın gerçekleşme ümidini azaltmaktadır.

çıkartılması birinci amaç olarak göze çarpmaktaydı (Akçay ve Güngen, 2014: 165-167). Bu bağlamda yaşanan stagflasyon süreci, otuz yıllık sosyal demokrat ekonomik politikaların son bulmasına ve bu politikaların rakibi neoliberalizmin yükselişe geçmesine yol açmıştır. Yine bir otuz yıllık neoliberal ekonomi politikaları hakimiyeti ve ardından gelen 2008 büyük finansal krizi tekrar bir politika değişim beklentisini gündeme getirmiştir. Ancak beklenen değişim geçmişte olduğu gibi gerçekleşmemiştir (Crouch, 2010: 355). Akçay ve Güngen, emek piyasalarına yönelik bu kadar baskı varken siyasal ve kurumsal alanda bir yeniden yapılanmanın ortaya çıktığını söylemenin mümkün olmadığını belirtmişlerdir (Akçay ve Güngen, 2014: 152).

23 Aslında krizden çıkış stratejisi olarak yükün emekçi kesimlere yüklendiği net bir şekilde ortada durmaktadır. Ancak diğer taraftan, Avro bölgesindeki Kıbrıs gözlemi de önemlidir. Çünkü Avro Bölgesinde ilk defa özel mevduat sahiplerinin vergilendirilerek ortaya çıkacak finansman yükünün bir kısmının sağlanması önemli bir deneyim olacaktır (Akçay ve Güngen, 2014: 150)

KAYNAKÇA

- Akçay, Ümit ve Ali Rıza Güngen (2014), “ Finansallaşma, Borç Krizi ve Çöküş: Küresel Kapitalizmin Geleceği” notabene Yayınları, Ankara.
- Bayram, İsmail Emre (2013), “Finans Odaklı Büyüme ve Avrupa’da Sosyal Refah Devletinin Geleceği: Kriz Sürecinde İsveç ve İrlanda Deneyimleri”, içinde Fikret Şenses, Ziya Öniş, Caner Bakır (ed.) *Ülke Deneyimleri Işığında Küresel Kriz ve Yeni Ekonomik Düzen*, İletişim.
- Becker, Joachim, Jäger, Johannes, Leubolt, Bernhard ve Weissenbacher, Rudy (2010), “Peripheral Financialization and Vulnerability to Crisis: A Regulationist Perspective”, *Competition and Change*, 14(3), ss. 225-247
- Bell, Peter ve Harry Cleaver (2002), “Marx’s Theory of Crisis As A Theory of Class Struggle” *The Commoner*, 5, ss.1-61.
- Bieler, Andreas (2007), “Co-option or resistance? Trade unions and neoliberal restructuring in Europe”, *Capital & Class*, 31(3), ss. 111-124.
- Boyer, Robert (2010), “The collapse of finance but labour remains weak”, *Socio-Economic Review*, 8, 341-376
- Brenner, Robert (2002), “ Competition and profitability: a reply to Ajit Zacharias” *Review of Radical Political Economics*, 34, ss. 35-44
- BSB (Bağımsız Sosyal Bilimciler) (2009), *Türkiye’de ve Dünya’da Ekonomik Bunalım: 2008-2009*, Yordam Kitap, İstanbul.
- Bureau of Labor Statistics,(2015) <http://www.bls.gov/lpc/#tables>
- Crouch, Colin (2010), “The Financial Crisis A New Chance For Labour Movements? Not yet”, *Socio-Economic Review*, 8, 341-376.
- Crouch, Colin (2014), *Neoliberalizmin Garip Ölümsüzlüğü*, Açılım Kitap, İstanbul.
- Deutschmann, Christoph (2014), “The future of the European Union: A ‘Hayekian regime?’” *European Journal of Social Theory*, 17(3), ss. 343-358.
- Ertürk, Emin, Bahar Baysal, Görkem Bahtiyar ve Hasan Bakır (2013), “Piyasacılar ve Müdahaleciler Bağlamında Global Finansal Kriz”, *Finans Politik& Ekonomik Yorumlar*, 50 (583), ss. 7-26.
- Federal Reserve Bank of ST. Louis , <https://research.stlouisfed.org/fred2/series/MSPNHSUS#>
- Fleck, Susan, Glaser, John, and Sprague, Shawn (2011), “The compensation-productivity gap: a visual essay” *Monthly Labor Review*, January. <http://www.bls.gov/opub/mlr/2011/01/art3full.pdf>
- Foster, John Bellamy (2008), “The Financialization of Capital and the Crisis” *Monthly Review*, April.
- Göztepe, Özay (2012), “Yeni Dönemin Satır Başları” içinde Özay Göztepe (ed.) *Güvencesizleştirme: Süreç, Yanılgı, Olanak*, Notabene, Ankara.
- Hilferding, Rudolf [1981] (1995), *Finans Kapital*, (çev. Yılmaz Öner), Belge Uluslararası Yayıncılık, İstanbul.
- Karaçimen, Elif (2014), “Türkiye’de İşçilerin Finansal Sisteme İçerilmesi Üzerine Birkaç Not”, içinde

- Melda Yaman, Güllistan Yarkın, Ş. Gürçağ Tuna ve Fuat Ercan (ed.) *Emeğin Kitabı*, Sosyal Araştırmalar Vakfı (SAV), İstanbul.
- Krippner, Greta R. (2005), "The Financialization of the American Economy", *Socio-Economic Review*, 3, ss. 173-208.
- Lapavistas, Costas (2009), "Financialised Capitalism: Crisis and Financial Expropriation" *Historical Materialism*, 17, ss. 114-148
- Lapavistas, C., Kaltenbrunner, A., Lindo, D., Michell, J., Paineira, J.P., Pires, E., Powell, J., Stenfors, A. And Teles, N. (2010), "Eurozone crisis: begar thyself and thy neighbour" *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, 12(4), ss. 321-373.
- Lapavistas, Costas (2011), "Theorizing financialization" *Work, employment and Society*, 25 (4), ss. 611-626
- Lisbon European Council (2000), 23 and 24 March Presidency Conclusion, http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/en/ec/00100-r1.en0.htm
- Lucarelli, Bill (2012), "Financialization and Global Imbalances: Prelude to Crisis", *Review of Radical Political Economics*, 20(10), ss.1-19.
- Luksemburg, Rosa [1913] (2004), *Sermaye Birikimi* (çev. Tayfun Ertan), Belge Yayınları, İstanbul.
- Marx, Karl [1894] (2009), *Kapital Üçüncü Cilt*, (çev. Alaattin Bilgi), Sol Yayınları, Ankara.
- Mohun, Simon (2010), "The Present Crisis in Historical Perspective" *Historical Materialism 7th Annual Conference*, 11-14 November.
- Muñoz-Martínez, Hepzibah ve Thomas Marois (2013) "Capital fixity and Mobility in Response to the 2008-09 Crisis: Variegated Neoliberalism in Mexico and Turkey", *Research on Money and Finance Discussion Paper no 44* <http://eprints.soas.ac.uk/17152/1/RMF-44-Martinez-Marois.pdf>
- Münir, Metin (2007), "Subprime krizi nedir, nasıl çıktı, nasıl sona erecek" <http://www.milliyet.com.tr/2007/08/22/yazar/munir.html>
- Oğuz, Şebnem ve Fuat Ercan (2010), "Avrupa Birliği'nde Emek Üzerindeki Yeni Kontrol Biçimleri ve Türkiye'deki Sendikaların Tepkileri", içinde Ali Rıza Güngen, Fuat Ercan, Özlem Tezçek, Özgür Biçer ve Yasemin Özgün, *Emek ve Siyaset*, Dipnot Yayınları, Ankara.
- Orhangazi, Özgür (2007), "Financialisation and capital accumulation in the non-financial corporate sector: A theoretical and empirical investigation on the US economy: 1973-2003" *Cambridge Journal of Economics*, 32, ss. 863-886.
- Orhangazi, Özgür (2008), *Financialisation and the US Economy*, Edward Elgar, USA.
- Öz, Sumru (2010), "Kriz ve İşsizlik: Başarı Örnekleri ve Çözüm Önerileri, TUSİAD-Koç University Economic Research Forum Working Paper Series, No. 1024
- Palley, Thomas I. (2007), "Financialization: What it is and Why it Matters", *Political Economy Research Institute Working Paper Series, Number 153*.
- Piketty, Thomas (2014), *Yirmi Birinci Yüzyılda Kapital*, çev. Hande Koçak, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Resnick, Stephen ve Wolff, Richard (2010), "The Economic Crisis: A Marxian Interpretation", *Rethinking Marxism*, 22:2, ss.170-186.
- Saad Filho, Alfredo (2010), "Neoliberalism in Crisis: A Marxist Analysis", *Marxism*, 21, ss. 235-257.
- Standing, Guy (2012), "Temel Gelir: Küreselleşen Dünyada Yoksullukla Bir Mücadele Yöntemi" içinde Ayşe Buğra ve Çağlar Keyder (ed.) *Bir Temel Hak Olarak Vatandaşlık Gelirine Doğru*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Stockhammer, Engelbert (2012), "Financialization, income distribution and the crisis", *Investigación Económica*, vol. LXXI. Núm.279,pp. 39-70
- Sweezy, Paul M. (1997) "More (or less) on globalization", *Monthly Review* 49(4).
- Tridico, Pasquale (2012) "The Impact of The Economic Crisis on The EU Labour Market: A Comparative Perspective" *Dipartimento di Economia Università delgi studi Roma Tre Working Paper no 153* <http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/j.1564-913X.2013.00176.x/epdf>
- Türel, Oktar (2013), "Avrupa Birliği'nde Ekonomik ve Parasal Birlik Süreci: Geçmiş ve Gelecek" *ODTÜ Gelişme Dergisi*, 40 (2), ss.395-432.
- Yeldan, Erinç (2009) "Finans Çağında Eklemlenme Kalıpları: Neoliberal Küreselleşmenin Çevresel Bir Ekonomi Olarak Türkiye Örneği", içinde Nergis Mütevelloğlu ve Sinan Sönmez (ed.) *Küreselleşme, Kriz ve Türkiye'de Neoliberal Dönüşüm*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Wolff, Richard (2010), "A Rise, Fall, and Return of Marxian Analyses" <http://rdwolff.com/content/capitalist-crisis-and-return-marx> Erişim Tarihi: 28/01/2016